

SOLIQ MA'MURIYATCHILIGINI RAQAMLASHTIRISH VA SOLIQ
BAZASINI KENGAYTIRISH MASALALARI

Matchanov Baltabay Jumaniyazovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

*To'rtko'l fakulteti Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar kafedrası
o'qituvchisi*

Dolzarblik. Soliqlar davlat budjeti daromadlarining asosiy manbai bo'lib, ijtimoiy sohalarni moliyalashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda soliq tizimining samaradorligi soliq stavkalarining darajasi bilan emas, balki soliq bazasining kengligi, soliq ma'muriyatchiligidan shaffofligi va soliq to'lovchilar uchun yaratilgan qulayliklar bilan belgilanmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish soliq to'lovchilarning xarajatlarini kamaytiradi, soliq nazoratini xavf-xatarlarni tahlil qilishga asoslangan tizimga o'tkazadi hamda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish imkonini beradi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda soliq siyosati tubdan isloh qilinib, 2020-yildan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi amalga kiritildi, qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi 12 foizgacha pasaytirildi, elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikasi va virtual kassalar tizimi keng joriy etildi. Ushbu islohotlar natijasida davlat budjeti daromadlari 2024-yilda 274,4 trln so'mni tashkil etib, oldingi yilga nisbatan 18,4 foizga oshgan bo'lsa, 2025-yilda 359,8 trln so'mga yetib, 31,1 foizga o'sdi. Shu bilan birga, 2025-yilda xaridorlarga fiskal cheklar uchun 1,5 trln so'm soliq keshbeki to'lanib, berilgan cheklar soni 56,7 foizga ko'paydi. Biroq bandlarning qariyb uchdan bir qismi hamon norasmiy sektorda faoliyat yuritayotgani, soxta elektron hisob-fakturalar va fiskal cheklar orqali firibgarlik holatlari kuzatilayotgani soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish jarayonini ilmiy jihatdan tadqiq etishni dolzarb vazifaga aylantiradi.

Muammo. Raqamli soliq ma'muriyatchiligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, bu sohada bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Eng avvalo, yashirin iqtisodiyot va norasmiy bandlik darajasining yuqoriligi soliq bazasini toraytirib, halol soliq to'lovchilar zimmasidagi soliq yukini oshirmoqda. Naqd pul aylanmasining hamon yuqori ulushi, ayniqsa chakana savdo, xizmat ko'rsatish va qurilish sohalarida daromadlarni yashirish imkoniyatini saqlab qolmoqda. Bundan tashqari, elektron hisob-fakturalar va soliq keshbeki tizimidan suiiste'mol qilish holatlari yuzaga kelmoqda: 2026-yilning mart-aprel oylarida birgina Andijon viloyatida 1,1 trln so'mlik tovarlarga soxta elektron hisob-fakturalar rasmiylashtirilib, 35 mlrd so'mdan ortiq mablag' o'zlashtirilgani aniqlangan.

Kichik biznes subyektlarining aylanmadan olinadigan soliqlardan qo'shilgan qiymat solig'iga o'tishi jarayonida hisob yuritish va hisobot topshirish bilan bog'liq murakkabliklar ham saqlanib qolmoqda. Ko'plab tadbirkorlar, ayniqsa hududlardagi kichik korxonalar

buxgalteriya hisobini yuritish, elektron hisob-fakturalarni to'g'ri rasmiylashtirish va QQSni hisobga olish bo'yicha yetarli bilim va malakaga ega emas. Soliq organlarining axborot tizimlari, bank, bojxona va statistika ma'lumotlar bazalari o'rtasidagi integratsiya to'liq ta'minlanmagan, bu esa xavf-xatarlarni tahlil qilish asosidagi soliq nazoratining samaradorligini pasaytirmoqda. Shu bilan birga, soliq imtiyozlarining ko'pligi va ularning samaradorligi muntazam baholanmasligi soliq bazasining qisqarishiga olib kelmoqda.

Maqsad. Ushbu tadqiqotning maqsadi soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirishning soliq bazasini kengaytirish va budget daromadlarini oshirishga ta'sirini tahlil qilish hamda raqamli soliq nazorati tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot natijalari. Davlat budjeti daromadlari dinamikasining tahlili soliq tushumlarining barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanligini ko'rsatdi. 2024-yilda qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tushumlar 59,3 trln so'mni, foyda solig'i 52,6 trln so'mni, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 35,4 trln so'mni tashkil etdi. Bunda foyda solig'i tushumlari bir yilda 29 foizga, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i esa 18,3 foizga oshgan. 2025-yilda to'g'ri soliqlar bo'yicha tushumlar 117,8 trln so'mga yetib, 29,8 foizga, egri soliqlar bo'yicha tushumlar esa 109,6 trln so'mga yetib, 24,1 foizga o'sdi. Davlat budjeti taqchilligi YaIMga nisbatan 2024-yildagi 3,3 foizdan 2025-yilda 2,1 foizgacha qisqardi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i tushumlarining jadal o'sishi rasmiy bandlik va rasmiylashtirilgan ish haqi fondining kengayayotganini ko'rsatadi. Bu jarayonda raqamli vositalar, xususan, ish beruvchilar va xodimlar o'rtasidagi mehnat shartnomalarini elektron ro'yxatga olish, ish haqini bank kartalari orqali to'lash hamda o'zini o'zi band qilgan shaxslarni mobil ilova orqali ro'yxatdan o'tkazish muhim rol o'ynamoqda. Shuningdek, 2025-yilda fiskal cheklar orqali to'lovlar hajmining 43,9 foizga oshishi soliq keshbeki mexanizmi iste'molchilarni chek talab qilishga rag'batlantirib, chakana savdodagi aylanmani rasmiylashtirishga xizmat qilayotganini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, tahlil raqamli vositalarning o'zi soliq bazasini kengaytirishning yetarli sharti emasligini ko'rsatdi. Soliq keshbeki tizimida aniqlangan firibgarlik holatlari, xususan, 211,5 ming kishi tomonidan "Soliq" mobil ilovasi orqali 28,5 mlrd so'mlik keshbek noqonuniy ro'yxatdan o'tkazilgani raqamli tizimlarda ma'lumotlarni avtomatik tekshirish va xavf-xatarlarni baholash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini asoslaydi. Elektron hisob-fakturalar ma'lumotlari, onlayn kassalar, bank to'lovlari va bojxona deklaratsiyalarini yagona tahliliy platformada birlashtirish orqali tovar harakatining butun zanjirini kuzatish mumkinligi, bu esa soxta hujjatlar bilan bog'liq xavflarni sezilarli kamaytirishi asoslab berildi.

Xorijiy tajriba tahlili ham shuni ko'rsatadiki, Estoniya, Janubiy Koreya va Gruziya kabi davlatlarda soliq ma'muriyatchiligini to'liq raqamlashtirish, oldindan to'ldirilgan soliq deklaratsiyalarini joriy etish va naqd pulsiz to'lovlarni rag'batlantirish soliq to'lovchilarning ixtiyoriy soliq to'lash madaniyatini oshirgan. Ushbu tajribani mamlakatimiz sharoitiga moslashtirishda soliq to'lovchilar bilan munosabatlarni "nazoratchi — nazorat qilinuvchi"

emas, balki "xizmat ko'rsatuvchi — mijoz" tamoyili asosida qurish, soliq maslahati va buxgalteriya xizmatlarini kichik biznes uchun arzon va qulay qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uslubiy tavsiyalar. Soliq bazasini kengaytirish va raqamli soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish uchun eng avvalo soliq, bank, bojxona va statistika organlarining ma'lumotlar bazalarini yagona tahliliy platformaga birlashtirish hamda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahliliga asoslangan xavf-xatarlarni baholash tizimini joriy etish zarur. Bu tizim soxta elektron hisob-fakturalar va fiskal cheklarni real vaqt rejimida aniqlash, kameral nazoratni avtomatlashtirish va sayyor tekshiruvlar sonini kamaytirish imkonini beradi. Soliq keshbeki mexanizmini takomillashtirishda keshbek to'lovlarini xaridorning shaxsini tasdiqlash va chekning haqiqiyligini avtomatik tekshirish bilan bog'lash tavsiya etiladi.

Kichik biznes subyektlarini QQS tizimiga o'tkazish jarayonini yengillashtirish uchun soddalashtirilgan elektron buxgalteriya dasturlarini bepul taqdim etish, oldindan to'ldirilgan soliq hisobotlarini joriy etish va hududlarda tadbirkorlar uchun soliq va buxgalteriya hisobi bo'yicha bepul o'quv kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq. Naqd pul aylanmasini qisqartirishda naqd pulsiz to'lovlar uchun komissiya xarajatlarini kamaytirish va QR-kod orqali to'lov tizimlarini barcha savdo va xizmat ko'rsatish shoxobchalarida joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, soliq imtiyozlarining iqtisodiy samaradorligini har yili baholab, natija bermagan imtiyozlarni bekor qilish va bu tahlil natijalarini ochiq e'lon qilish soliq bazasini kengaytirish va soliq tizimining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish O'zbekistonda budget daromadlarining barqaror o'sishi va soliq bazasining kengayishiga sezilarli hissa qo'shmoqda: davlat budjeti daromadlari 2025-yilda 31,1 foizga oshib, budget taqchilligi YaIMning 2,1 foizigacha qisqardi, elektron hisob-fakturalar, onlayn kassalar va soliq keshbeki tizimlari esa iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirishga xizmat qilmoqda. Biroq yashirin iqtisodiyotning yuqori ulushi, raqamli tizimlardan suiiste'mol qilish holatlari va idoralararo ma'lumotlar integratsiyasining to'liq emasligi bu jarayonning samaradorligini cheklamoqda. Ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash, sun'iy intellektga asoslangan xavf-xatarlarni tahlil qilish tizimini joriy etish, kichik biznes uchun soliq hisobini soddalashtirish va soliq imtiyozlarining samaradorligini muntazam baholashga qaratilgan chora-tadbirlar soliq bazasini kengaytirish, soliq yukini adolatli taqsimlash va soliq to'lovchilarning ixtiyoriy soliq to'lash madaniyatini oshirish imkonini beradi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahriri). 2019-yil 30-dekabr, O'RQ-599-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasining "2025-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonuni. 2024-yil 24-dekabr, O'RQ-1011-son.
4. OECD. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. – Paris: OECD Publishing, 2020.
5. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 1989.
6. Allingham M.G., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis // Journal of Public Economics. – 1972. – Vol. 1, №3–4. – P. 323–338.
7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Davlat budjeti ijrosi to'g'risida axborotlar. – URL: <https://www.imv.uz>, 2025–2026.
8. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi rasmiy veb-sayti. – URL: <https://soliq.uz>.